

AİLE, KADIN VE DEVLET İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE KLASİK VE YENİ YAKLAŞIMLAR

Doç. Dr. Yıldız ECEVİT*

I. KLASİK AİLE SOSYOLOJİSİ GELENEĞİ

Ailenin formal bir akademik çalışma konusu olması, sosyolojinin diğer dallarına göre oldukça yenidir. Le Play'in çalışmalarıyla Avrupa'da başlayan ve II. Dünya Savaşı sonrası ABD'ne kayan klasik aile sosyolojisi olarak adlandırabileceğimiz sosyoloji geleneği 1960'ların ikinci yarısına kadar ilgi alanını, genellikle, (a) ailenin evrenselliği ve doğallığı; (b) ailenin işlevselliği ve rolleri; ve (c) aile ve sanayileşme ilişkisi konularında odaklaştırmıştır.

Ailenin Evrenselliği ve Doğallığı

Ailenin tüm toplumlar için temel ve evrensel bir kurum olduğu tartışması üç nokta üzerinde geliştirilmiştir: Aile her yerde bulunur; aile temel ve evrensel biyolojik ihtiyaçların bir ifadesidir; ve çekirdek aile temel sosyal işlevleri yerine getirir.

Birinci noktaya ilişkin olarak, Murdock'un 250 ayrı toplum üzerinde yaptığı araştırmalardan çıkardığı sonuç, ailenin belirgin ve güçlü bir işlevsel yanı olan bir sosyal grup olarak, bilinen bütün toplumlarda var olduğu ve evrensel olduğudur. Murdock'a göre aile ortak yerleşim yeri, ekonomik işbirliği ve yeniden üretim özellikleri ile belirlenen bir sosyal gruptur⁽¹⁾.

İkinci nokta, insan varlığı hakkında temel bazı olguları vurgular: (a) İnsanın kendini yeniden üretme ihtiyacı; (b) beslenme, doğal ve sosyal tehlikelerden korunma ihtiyacı; (c) insan yavrusunun başka insanlara bağımlılığı ve diğer hayvan yavrularından çok daha uzun süre bu bağımlılık durumunu sürdürmesidir.

(*) Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) M. Haralambos ve R.M. Heald .(1985) *Sociology: Themes and Perspectives*, London, Bell and Hyman.

Üçüncü noktaya ilişkin olarak Murdock, ailenin cinsel, ekonomik, yeneden üretim ve eğitim işlevlerinin olduğunu belirtir ve bu işlevsel yaklaşım diğer antropologlar tarafından da desteklenir.

Antropologların değişik insan topluluklarını araştırma olanaklarının daha fazla olması, onların aile ile ilgili olarak geliştirdikleri bir dizi varsayımın uzun zaman çok kabul görür durumda kalmasını sağlamıştır. Bu varsayımlardan bazıları şöyle özetlenebilir:

Aile, ortak yaşayan ebeveyn ve kendi çocuklarının oluşturduğu bir birimdir.

Aile, içinde evsel ve cinsel ilişkilerin ve toplumsallaşmanın gerçekleştiği doğal ve birincil bir birimdir.

Aile üyeleri arasındaki ilişkiler, özgül ve tek (unique) dir ve aile dışındaki ilişkilerden farklıdır.

Ailede, anne ve çocukların arasında, özellikle yaşamın ilk yıllarında, köklü ve gerekli bir bağımlılık ilişkisi kurulur.

Aile üyeleri arasında bir mecburiyet ve karşılıklı bağımlılık duygusu vardır. Ailede ensest (birinci derece akrabalarla cinsel ilişki) tabusu yürürlüktedir.

Mülkiyet, statü ve pozisyonlar ailede nesiller arası taşınır.

Kadınlar ve erkekler arasında sosyal ve cinsel karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır ve bu aile-hane içinde açığa vurulur⁽²⁾.

'Ortak yaşam alanı'nın, 'doğal'lığın ve 'bağımlı'lığın kaçınılmaz olduğunun vurgulandığı bu varsayımlara yönelik eleştirilere ilerde yer verilecektir.

Ailenin İşlevselliği ve Roller

Antropoloji ve sosyoloji dallarında, işlevselci kuramlar, ailenin işlevselliğinin son derece önemli olduğu iddiasını yaparak, birçok aile çalışmasında, 'aile' ile 'işlevler ve roller' ilişkisinin egemen olmasına sebep olmuşlardır.

Antropoloji alanında Malinowski, Avustralya yerlileri üzerine yaptığı incelemelere dayanarak, evlilik ilişkisinin ve aile kurumunun evrensel olması gerektiğini; çünkü bunların evrensel bir insan gereksinimini karşıladığını iddia eder. Bu gereksinim, insan yavrusunun, yaşamının ilk yıllarında yetişkinler tarafından beslenme ve bakım gereksinimidir. Malinowski'ye göre, küçük çocukların beslenmesi gibi hayati bir işlevi olan aileler, çocuklardan hangi yetişkinlerin sorumlu olacağını bilinebilmesi için, açıkça sınırları belirlenmiş sosyal üniteler olmalıydılar. İkinci olarak; aileler, üyelerinin birlikte olacağı ve çocuk büyütme ile ilgili günlük işlerin yapılabileceği bir mekana sahip olmalıydılar. Ayrıca Malinowski, aile üyelerinin birbirlerine duygusal bağlarla bağlandıklarını da savunur. Böylece Malinowski, cinsler arası sınırlandırılmış

(2) F. Edholm. (1987) "The Unnatural Family", E. Whitelegg et al. (der), *The Changing Experience of Women*, Oxford, Basil Blackwell ve Open University içinde.

ilişkiler, fiziksel bir alan ve duygusal bağlar ile tanımlanabilecek bir aile kurumunun evrenselliğini önermekle kalmayıp, çocuk besleme ve yetiştirme işlevini, aile kurumunun varoluş nedeni olarak temellendirir⁽³⁾.

Sosyoloji alanında işlevselci yaklaşımın önde gelen temsilcisi Parsons,⁽⁴⁾ ailenin üretim işlevlerinin ev dışına aktarılması ile görece yalıtılmış çekirdek ailenin, çocukların toplumsallaşması ve aile üyelerinin kişisel ihtiyaçlarının karşılanması için uzmanlaştığını savunur.

Parsons, ailenin iki temel yapı taşı olduğunu varsayar. Bunlar, nesiller arası hiyerarşi ve yetişkinlerin dışavurumcu (expressive) ve araççı (instrumental) roller için farklılaşmasıdır. Ailede kadın, 'dışavurumcu', kocası da 'araççı' rolleri oynamalıdır. Parsons'a göre, kadınların sosyo-duygusal faaliyetlerde; erkeklerin ise, görevleri tamamlamada ve aileyi diğer kurumlarla ilişkilendirmede uzmanlaşması kaçınılmazdır.

Parsons, modern Amerikan toplumundaki ailenin iki ana ve indirgenemez işlevinin olduğuna ve bu işlevlerin, bütün toplumlardaki aileler için de geçerliliğine işaret eder. Bu işlevler 'çocukların birincil toplumsallaşması' ve 'yetişkin kişiliklerinin istikrarının sağlanması'dır.

Çocukların birincil toplumsallaşması Parsons'a göre iki temel süreçle gerçekleşir: Kültürün içselleştirilmesi ve kişiliğin yapılanması. Bu toplumsallaşma için, karşılıklı destek, sıcaklık ve güven sağlayan bir ortam gereklidir. Parsons, aileden başka bu ortamı sağlayabilecek hiçbir kurumun olmadığını iddia eder. Ayrıca, evlilik ilişkisi ve evli çiftin birbirine sağladığı duygusal güven, gündelik hayatın yarattığı baskı ve gerilimi dengeler. Bu işlev, ailenin yalıtılmış ve akraba ilişkilerinin zayıflamış olduğu batılı toplumlarda özellikle önemlidir. Öte yandan, aile kararlı bir duygusal ortam yaratarak, dışarda çalışan eşi (Parsons'a göre koca) çalışma hayatının psikolojik yıpratmalarına karşı koruma işlevini görür. Parsons, modern ailede, eğitim görmüş kadın için rol çatışmasını bir sorun olarak görse de, ailenin sanayi toplumunun yapı ve değerlerine uyan bir işlevsel birim olduğunu savunur.

Aile ve Sanayileşme İlişkisi

Hem evrensellik teziyle, hem de yapısal işlevsel kuramla bağlantılı üçüncü sosyolojik inceleme alanı, ailenin yapısı ile sanayileşme ilişkisidir. Parsons'a göre yalıtılmış çekirdek aile, modern sanayi toplumunun tipik aile biçimidir. Bu tür aile, yapısal olarak yalıtılmıştır; çünkü daha geniş akrabalık ilişkileri sisteminin bir parçası değildir. Çekirdek aile üyeleri akrabaları ile ilişkidedirler, fakat bu ilişkiler zorunluluk sonucu kurulmaz; tercihe dayanır.

Parsons, yalıtılmış çekirdek ailenin ortaya çıkışını, kendisinin sosyal evrim kuramı ile ilişkilendirerek açıklar. Toplumun evrimi, bir yapısal farklı-

(3) J. Collier-M. Rosaldo-S. Yanagisako. (1982) "Is There A Family? New Anthropological Views" B. Thorne and M. Yalom, (der.) *Rethinking the Family: Some Feminist Questions*, London. Longman içinde.

(4) M. Barret. (1980) *Women's Oppression Today*, London, Verso.

laşma ve uzmanlaşma süreci içerir. Bu süreçte birtakım işlevler çekirdek aileden diğer yapılara geçer. Sanayi toplumunda, malların üretiminin fabrikalara transferi ile ekonomik kurumlar aileden ayrılmış; aile üretim birimi olmaktan çıkmıştır. Bu oluşuma rağmen, Parsons'a göre, yalıtılmış çekirdek aile, ekonomik sistemin gereklerini yerine getirmek için biçimlenmiştir.

Her şeyden önce, çekirdek aile coğrafi hareketlilik için uygundur: akrabalara karşı sorumlulukların azlığı, aile üyelerine hareket olanığı sağlar. Ayrıca evrensel ve başarıya yönelik değerlerin önemli olduğu bir toplumda, çekirdek aile en elverişli yapıdır. Kazanılmış statülerle verilmiş statülerin geniş ailelerde doğabilecek çatışma olasılığı, çekirdek ailelerde kazanılmış statülerin geçerli olması ile azalır veya ortadan kalkar.

Diğer taraftan, çekirdek aile, yetişkin kişiliklerinin istikrarını sağlayarak da sanayi toplumu için önemli bir işlev görür⁽⁵⁾.

Goode de Parsons gibi, sanayileşmenin geniş aile ve geniş akraba gruplarının önemini azalttığı görüşündedir. Sanayi toplumunda yüksek coğrafi hareketlilik hızı, akrabalık ağı içindeki üyeler arası yakınlığın azalmasına ve akrabalık bağlarının zayıflamasına neden olmuştur. Sanayi toplumunda kazanılmış statülerin önem kazanması ile, aile ve akraba gruplarının kendi üyelerine vereceği pek az şey kalmıştır.

Toplumlar arası geniş bir karşılaştırma sonucu Goode, evlilik ailesinin kabullenilmiş bir soyutlama veya 'ideal tip' olarak, modern sanayi toplumuna uygun düştüğünü savunur⁽⁶⁾.

Özetlenecek olursa, klasik aile sosyolojisi geleneğinde aile 'her' toplum için merkezi önemi olan ve son derece gerekli-vazgeçilmez- bir kurumdur. Ailenin gerekliliği, yerine getirdiği işlevlerinin bir sonucudur. Karı, koca ve çocuklardan oluşan evlilik ailesi, modern sanayi toplumuna en çok uyan modeldir ve bu yapısıyla aile, ekonomik sistemin gereklerinin yerine gelmesine ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine önemli bir katkıda bulunur.

II. KLASİK AİLE SOSYOLOJİSİNİN ELEŞTİRİSİ VE YENİ YAKLAŞIMLAR

1960'ların son yıllarından başlayarak sosyal bilimciler, çağdaş batılı ailenin yapısıyla ve işleyişiyle ilgili yorumlarında önemli değişiklikler yapmaya başladılar. Aile konusunda ortaya atılan yeni görüşlerle, klasik aile sosyolojisine egemen olan bir çok kuram ve varsayım derinliğine sorgulandı ve eleştirildi. Burada ilginç olan nokta, eleştirileri yapanların sadece bir kısmının aile sosyolojisi ile uğraşması, diğer disiplinlerden, özellikle de tarih, psikoloji,

(5) V. Beechey. (1987) "Women and Production: A Critical Analysis of Some Sociological Theories of Women's Work" V. Beechey, *Unequal Work*, London, Verso içinde.

(6) Aktaran J. Bernardes. (1985) "Do We Really Know What The Family Is?" P. Close and R. Collins. (der.) *Family and Economy in Modern Society*, London, The Macmillan Press. içinde.

ekonomi ve antropoloji dallarından, ailenin incelenmesine önemli katkılar yapılmış olmasıdır.

Bu bölümde, önce en yaygın eleştirilere değinecek, ikinci olarak da, son yirmi senede aile konusunda oluşan bilgi birikimini, geliştirilmiş temel bazı kategoriler, kavramlaştırmalar ve kuramlar çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağım.

Ailenin Evrenselliği ve Doğallığı Konusundaki Eleştiriler

Bu eleştirilerden ilki, ailenin evrensel bir kurum olmayıp, toplumlararası ve tarihsel olarak değişme ve farklılaşma gösterdiğidir. Bu karşı çıkış, aile çalışmalarında önemli bir noktadır. Örneğin, Bernardes'e⁽⁷⁾ göre, Murdock, sadece cinsel yeniden üretimin evrensel olduğunu gözleyebilmiş: ebeveynlikle ilgili biyolojik ve sosyal rol farklarının ve çocuk yetiştirme uygulamalarının, hem zaman içinde hem de kültürlerarası gözlenen değişmelerin ise farkında olmuştur. Buna rağmen, Murdock'un ailenin evrenselliğine ilişkin düşündükleri, kendisinin de işaret ettiği farklılık ve çeşitliliklerden daha fazla kabul görmüş ve çok uzun zaman birçok sosyal bilimci, onun evrensellik tezini adeta hiç sorgulamadan benimsemiştir. Hendrix⁽⁸⁾ de bu benimseyişin esas nedenini, sosyologların Murdock'un tezinin sezgisel çekiciliğine kapılmaları olarak görür. Çünkü böyle bir tez onların, aile sistemlerine ilişkin farklılık ve değişmelerle başedebilmelerini sağlamıştır.

Çekirdek ailenin evrensel olmadığı ve ailenin yeniden tanımlanması gerektiği görüşünün yaygınlaşmasından sonra, sosyologlar, aile oluşumlarındaki farklılıklara yeniden eğilmeye başlamışlardır. Örneğin Batı Hint Adaları'nda, Guyana ve ABD'de aileler, yetişkin erkekleri içermemektedir. 'Aile birimi', bir kadın ile onun bağımlılık yaşındaki çocuklarından ve bazen de kadının annesinden oluşan bir birimdir. 1971'de Amerika'da siyah ailelerin % 29'unu da kadınlar aile reisidir⁽⁹⁾.

Bu örneklerden ilerleyen bir grup, aile reisinin kadın olduğu ailelerin, 'gerçek' ailelerin işlevlerini yerine getirmeyen, patolojik özellikli aileler olduğunu öne sürerken bazıları, bu tür ailelerin çekirdek aileye bir alternatif olarak görülebileceği düşüncesini savunmuşlardır. Çünkü aile reisi kadın olan aileler, birçok topluluklarda ve özellikle düşük gelirli zenci topluluklarında 'olması beklenen' ve 'kabul edilen' tipten ailelerdir. Bu ailelerin üyeleri, kendilerini bir ailenin parçası olarak görmektedirler. Bu tür aileler, yoksulluk koşullarına olumlu bir uyum sağlamak için örgütlenmiş sosyal gruplardır. Üstelik bu ailelerin çocukları üzerinde varsayılan olumsuz etkileri de kanıtlanmamıştır.

(7) J. Bernardes. (1985) a.g.e. s. 199.

(8) Hendrix'den aktaran Bernardes. (1985) a.g.e. s. 185.

(9) M. Haralambos ve R.M. Heald. (1985) a.g.e. s. 327.

Murdock'un iddiasına karşı başka bir örnek, İsrail'deki Kibbutz uygulamasıdır. Kibbutz örneği, özellikle ortak yaşam alanı, ekonomik işbirliği ve eğitim özelliklerinin yokluğu nedeniyle Murdock'un evrensel aile tanımına uymamaktadır.

Ailenin evrenselliği iddiasına yöneltilen ikinci bir eleştiri, ailenin doğallığı konusundadır. Aile çoğu zaman iddia edildiği gibi doğal, içgüdüsel ve 'kutsal' bir birim değildir. Doğallık iddiasının temelinde, eşler arası cinsel ilişki ve çocuk ile anne arasındaki ilişki yatar. Ancak, yapılan araştırmalar anneliğin en az 'biyolojik' olduğu kadar 'sosyal' de olduğunu ortaya çıkarmış; annelerle çocuklar arasında biyolojik olarak belirlenmiş köklü bağın iddia edildiğinden daha az önemli olabileceğini göstermiştir. Karşılaştırmalı çalışmalar sayesinde ailenin, özellikle de çekirdek ailenin, ebeveynlerle çocuklar ve erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin örgütlenmesinin sadece çok özel bir biçimi olduğu gösterilmiştir.⁽¹⁰⁾

Ailenin İşlevselliğinin ve Rol Kuramının Eleştirisi

Parsons'un kuramsal çerçevesi, gerçek hayattaki ailelerde varolan davranışların karmaşıklığını gizlemiş; dışavurumcu ve araççı rollere ilişkin faaliyetlerin birbirleriyle örtüşmediğini, karşılıklı olarak birbirlerini dışladığını varsaymak gibi bir yanlışlığa götürmüştür.

Roller ile ilgili söylem, sadece rollerin sabit ve değişmez olduğu düşüncesini yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda rollerin, ayrı fakat eşit oldukları imajını da yaratmıştır. Parsons, babanın anneye göre öncülüğünü kabul eder, fakat erkek egemenliğini sorgulamaz. Poster'e göre,⁽¹¹⁾ Parsons, erkek egemenliğinin tarihi kaynaklarını gördüğü halde görmezlikten gelir.

İşlevselci yaklaşımın etkisi, 'cinsiyet rolleri', 'kadın rolü' ve 'erkek rolü' gibi kavramların eleştirilmeden kullanımlarında da görülmektedir. Bu kavramlar, sadece kadınlar ve erkekler arasındaki güç farklılıklarını gizlemekle kalmayıp, çatışmanın varlığını da saklar. Daha da önemli olarak, ailenin vurgulanan bu özellikleriyle sunulması, aile biçimlerindeki çeşitliliğin farkına varılmasını engellemiştir. Ayrıca, Parsons ve taraftarları ailenin 'olumlu' işlevleri üzerinde durmuş, aile yaşamının 'olumsuz' yönlerine değinmemişlerdir. Onlara göre aile yaşamı, bireylere ev dışında sağlayamadıkları doyum ve huzuru veren bir yaşamdır. Öte yandan, bunun böyle olmadığına ve aile yaşamının olumsuz yönlerinin varlığına dikkat çeken çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin, F. Vogel ve W. Bell⁽¹²⁾, işlevsel bir çerçeve kullanmakla birlikte, aile yaşamına eleştirel gözle bakmaktadır. Araştırmacılar, duygusal bozukluğu olan çocukları içeren aileler üzerinde yaptıkları çalışmalar sonucu, ebeveynler arasındaki çözülmemiş çatışmalardan doğan gerilim ve düşmanlığın, çocuklara yönlendirildiğini bulmuşlardır. Çocuk, bu yolla, ebeveynleri

(10) F. Edholm. (1987) a.g.e.

(11) M. Poster. (1989) **Eleştirel Aile Kuramı**, İstanbul. Ayrıntı Yayınları.

(12) E. Vogel ve N. Bell'den aktaran M. Haralambos ve R.M. Heald (1985) a.g.e.. s. 334.

tarafından gerilimlerini hafifletecek bir 'günah keçisi' olarak kullanılmaktadır ve elbette bu kullanış çocuğa zarar verici bir süreçtir.

Ailenin hem üyeleri, hem de tüm toplum için işlevsel olduğu ve bu işlevlerin çoğunun da olumlu olduğu iddialarına, işlevselci kuram dışında da güçlü eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştiriler, uzun zaman sosyolojik düşünceye egemen olan işlevselci görüşün, saat gibi çalışan bir topluma mükemmel uyum sağlamış aile modelini çürütmekte oldukça etkili olmuşlardır.

Bu tür eleştirilerden biri, ailede çatışmanın varlığına işaret eder. Antropolog olan Leach'e göre, modern sanayi toplumunda çekirdek aile, akrabalarından ve daha geniş topluluktan yalıtılmıştır; eskiden aldığı manevi desteği alamaz olmuştur. Yalıtılmış aile içine kapanır; karı-koca ve çocuklar arasındaki duygusal gerilim yoğunlaşır. Bu durumda aile üyeleri birbirlerinden çok şey bekler, çok şey talep ederler; sonuç, çatışmadır. Leach'in sözleriyle "Kendi yalnızlıklarında biraraya gelmiş ebeveyn ve çocuklar birbirlerini tüketir. Ebeveynler kavga eder, çocuklar baş kaldırır."⁽¹³⁾

R.D. Laing de, işlevselci yaklaşımın 'mutlu aile' tablosunu eleştirir⁽¹⁴⁾. Psikiyatrist olan Laing, fenomenolojik bir yaklaşımla aile içindeki etkileşim ve bu ortamda gelişen anlamlarla ilgilidir. Üyelerinden birinin şizofrenik hasta olduğu ailelerle çalışan Laing, şizofreni durumunun bir delilik olmayıp, aile içinde gelişen etkileşim dikkate alındığında, anlamlı bir davranış olarak görülebileceğini ileri sürer.

Laing etkileşim süreçleriyle, bu süreçleri zararlı ve yıkıcı bulduğu için ilgilenmiştir. Aile grubunu bir 'bağ' (nexus) olarak ele alır. Aile bağı, bir aileye özgü ilişkilerin belirli bir örüntüsü olarak algılanır. Başka bir deyişle, 'aile bağı' içindeki etkileşimlerden karşılıklı içselleştirmeler gelişir; her üye, diğer üyelerin görüşlerini içselleştirme çabasıdadır. İşte Laing'e göre bu içselleştirme, bireyin kendini geliştirebilmesini sınırlayıcı ve bu nedenle de tahrif edicidir. Birey, bütün hayatı boyunca ailenin damgasını taşır. Bu, bireyin özgürlüğünü ve kendi adına bir birey olmasını engelleyicidir. Çocuklar kendi farklılıklarını oluşturmada zorlanırlar ve kimlikleri, anne babalarının kimlikleri içinde kilitlenip kalır.

Kısaca, işlevselci görüşün eleştirisini yapan bu çalışmalar, 'toplumsal sistemin gereksinimleri'ni vurgulayan bu görüşün tersine, 'bireyin gereksinimleri'ni ön plana çıkarırlar. Bireyselleşme, kendini tanıma, gerçekleştirme ve bireyin özerk ve özgür olmasıyla ilgilidirler. Bu nedenle, aile yaşamının sıkı bağları, boğucu, sıkıcı ve sınırlayıcı olarak görülmüş; aile üyelerinin birbirlerini aşırı derecede meşgul etmelerinin kendilerini yıpratıcı ve tahrif edici olduğuna dikkat çekilmiştir.

(13) Leach'dan aktaran M. Haralambos ve R.M. Heald. (1985) a.g.e. s. 335.

(14) M. Poster. (1989) a.g.e. s. 164.

Aile ve Sanayileşme İlişkisinin Eleştirisi

Klasik aile sosyolojisinin genellemelere yatkın geleneğini 1970'lerde ve 1980'lerde yaygınlaşan ampirik temelli aile çalışmaları bir anlamda yıkmıştır. Bu çalışmalar, geçmişte Batıdaki ailenin nasıl geliştiğini açıklamakta kullanılan varsayımların yanlışlığını ortaya koyarak, karşılaştırmalı tarih metodu ile modern ailenin doğası ve sorunları hakkında yeni görüşler ileri sürmüşlerdir⁽¹⁵⁾. Bu çalışmalar sonucunda, akrabalık temeline dayanan toplumlardaki aile ile klasik geniş ailenin, sanayi öncesi toplumda bulunabilecek biçimlerden sadece ikisi olduğu savunulmuştur. Laslett, çalışmaları sırasında, İngiltere'de sanayi öncesi dönemde, klasik ailenin yaygın olduğu hakkında daha önce kabul edilmiş görüşü destekleyecek hiçbir kanıt rastlamamıştır. Laslett'e göre, 1564-1821 tarihleri arasında, hanelerin sadece % 10'u çekirdek aile üyeleri dışında kişileri içeren geniş aileydi ve 1966'da da bu oran aynıydı. Laslett'e ve bu alanda yapılan benzer çalışmalara dayanılarak, sanayileşmenin geniş ailenin çekirdek aileye dönüşmesine katkıda bulunduğu aksine, çekirdek ailelerin yaygınlığının sanayi devriminin gerçekleşmesine yardımcı bir etken olmuş olabileceği savı ortaya atılmıştır⁽¹⁶⁾.

M. Anderson, aile tarihi çalışmalarının sosyolojiye en önemli katkısının, aile yaşamı hakkında oluşmuş genellemelerin naivliğine dikkati çekmek olduğunu savunur⁽¹⁷⁾. Anderson'a göre, aile sisteminin en gerekli görülen özellikleri-sınırlanmış hane büyüklüğü ve kompozisyonu, birlikte oturulmayan akrabalarla kısıtlı ilişkiler, evlilik bağının, sistemin temel taşı olarak vurgulanması ve çocukların toplumsallaştırılması üzerinde aşırı yoğunlaşma, ileri sanayi toplumu ile ilişkilendirilmiş ve bu tür bir aile sisteminin, bu toplumların ekonomik düzeninin talepleriyle çok iyi uyduğu varsayılmıştır. Bu varsayımdan kalkılarak da, gelişmekte olan toplumların sanayileştikçe batı tipi aile sistemine doğru kayacakları, aile büyüklüklerini sanayi toplumlarındaki büyüklüğe uyduracakları düşünülmüştür. Anderson, aile biçim ve sürecinin sanayi toplumunun taleplerinin işlevsel bir sonucu olarak değiştiği temel önermesinin, çok basite indirgenmiş bir önerme olduğu görüşündedir. Çünkü Anderson, orta çağlardan beri İngiltere, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da tipik ailenin yapı olarak küçük ve basit olduğunu iddia eder. Örneğin, Avrupa köylü ailesinin günlük yaşamı, karı koca çifti çerçevesinde oluşan bir yaşamdır.

Aynı zamanda Anderson, 19. yy. İngiltere'sinde aile yapısı üzerine yaptığı çalışmada, sanayileşmenin ilk aşamalarının çekirdek ailelerin oluşumunu teşvikten çok, çekirdek aile ötesi akrabalık bağlarını güçlendirdiğini ileri sü-

(15) Aile tarihi çalışmaları konusunda daha fazla bilgi için bkz., (a) M. Anderson. (der.) (1980) *Sociology of the Family*, 2. Bölüm: *Insights From the History of the Family*. (b) R. Rapp, E. Ross ve R. Bridenthal (1983) "Examining Family History", J. Newton-M. Ryon-J. Walkowitz. (der.) *Sex and Class in Women's History*, London, Routledge and Kegan Paul içinde.

(16) M. Haralambos ve R.M. Heald. (1985) a.g.e.

(17) M. Anderson. (1980) "The Relevance of Family History" M. Anderson. (der.) *Sociology of Family*, Harmondsworth, Penguin, içinde.

rer. Anderson'un çalışması, 19. yy. ortalarında işçi sınıfı ailesinin, bir karşılıklı yardım örgütü olarak işlev gördüğünü göstermiştir. Anderson'a göre, sanayileşmenin ilk aşamaları, işçi sınıfı ailesinin genişliğini azaltmaktan çok arttırmıştır.

Ailenin değişim sürecini sanayi öncesi dönemden günümüze kadar izleyerek yeni yorumlar yapan başka araştırmacılar da, aile yapısının genişten çekirdeğe dönüştüğü iddiasını çürütmek için tarihsel ve amprik bulgular kullanmışlardır. Young ve Willmott, ailenin dört ana aşamadan geçerek günümüzdeki özelliklerine ulaştığını ileri sürmüşlerdir⁽¹⁸⁾. Araştırmaları özgül olarak İngiltere üzerine olsa da, batılı toplum için düşünülmüş, tek aşamalı geçiş sürecinin kaba bir genelleme olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Young ve Willmott'un modelinin birinci aşamasındaki aileyi, sanayi öncesi aile temsil eder. Ailenin bir üretim birimi olduğu bu durumda, karı-koca ve evlenmemiş çocuklar bir üretim grubu olarak birlikte çalışırlar.

İkinci aşama sanayi devrimi ile başlar; 19. yy. boyunca gelişir ve yirminci yüzyılın ilk yıllarında sona erer. Bu aşamada aile üretim birimi olmaktan çıkar ve işçi ailesi kimliği kazanır. Bu dönemde aileler, Anderson'un da değindiği gibi, yakın akrabalarla ilişkilerini sürdürerek yoksulluğun yarattığı zorluk ve güvensizliğe karşı koymaya çalışırlar. Akrabalarla ilişkileri kuran ve sürdüren genellikle kadınlardır ve yardım ve destek için de daha çok kadının akrabalarına başvurulur.

Young ve Willmott'a göre, 20. yy'ın ortalarında, dar gelirli aileler arasında ikinci aşama özellikleri devam ederken, orta gelirli aileler için üçüncü aşamaya geçiş başlar. Bu aşamada akrabalar arası bağlar zayıflarken, eşler arası bağlar kuvvetlenir. İstihdam olanaklarındaki ve ücretlerdeki artışlar ve ailelerin yaşam düzeyinin yükselişi, akrabalara olan bağımlılık gereksinimini azaltır. Kadınların artan oranlarda işgücüne katılması, çekirdek aileye eşlerin ikisinin de çalıştığı, işlerin paylaşıldığı 'simetrik aile' özelliği kazandırır. Yine de, ailede **kadın işi** ve **erkek işi** ayırımıdır. Karı ve koca rolleri birbirinin yerine geçebilir türden değildir, ama önemleri açısından simetrik.

Young ve Willmott, ailenin ulaşacağı dördüncü aşamanın özelliklerini, işletme yöneticiliği yapan bireylerin ailelerine bakarak saptamışlardır. Gelecekte yaygınlaşacak olan bu aile tipinde ilişkiler asimettiktir. Kadınlar daha çok ev-merkezli kalırken erkekler iş-merkezli olmaya devam ederler. Üretim teknolojisinde gelecekte oluşacak muhtemel değişmelerin, çalışanların işlerini daha az monoton hale getireceğini, böylece ilgi merkezinin herkes için işyeri olacağını savunmuşlardır. Ancak bu değerlendirme, işletme yöneticilerinin erkek olduğu varsayımıyla yapılmış bir değerlendirmedir ve kadınlar için annelik ve ev kadınlığı rol ve görevleri dördüncü aşamada da artarak devam etmektedir.

(18) Young ve Willmott'un çalışmaları için bkz., (a) Young ve Willmott, (1962) *Family and Kinship in East London*, Harmondsworth Penguin. (b) Young ve willmott, (1975) *The Symmetrical Family*, Harmondsworth, Penguin.

Young ve Willmott'un dört aşamalı aile modeli eleştiriye açıktır. Özellikle dördüncü aşamaya yaygın olarak geçişin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirgin değildir. Bu çalışmanın önemi, ailede değişmelerin hem tarihsel, hem toplumsal özgüllüğünü vurgulamasında yatar.

Aile Modeli ve Aile İdeolojisi Tartışmaları

Klasik aile sosyolojisi, 'çekirdek aile' veya 'tipik aile' olduğu varsayılan bir 'ideal tip' model benimsemiştir. Bu modelin temel varsayımlarına göre 'normal' aile; baba, anne ve iki çocuklu; erkeğin 'evin geçindiricisi', kadının da 'ev kadını' olduğu bir orta sınıf ailedir. Bu model Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilmiştir ama, İngiltere ve Kıta Avrupasındaki sosyal bilimciler, bu modelin kendi toplumları için de geçerli olduğunu düşünmüşlerdir.

Bu modelin eleştirisinde, aile kavramının, sanıldığı gibi çekirdek aile tanımına uyan, işlevleriyle belirlenen, çoğu kez İngiliz ailesi veya Amerikan ailesi örneğinde somutlaşan bir olguya karşılık gelmediğine dikkat çekilmiştir. Bernardes'e göre, geleneksel aile sosyolojisi, 'aile' nosyonunu sorgulamadan kabul etmiştir. Bu sosyolojik **ideal tip**, gündelik sağduyu üzerine temellendirildiğinden, çok soyuttur ve amprik referanstan yoksundur⁽¹⁹⁾.

1970'lerin ilk yıllarında, ideal tip aile modelinin dışında kalan ailelerin varlığı ve yoğunluğu, modele karşı çıkış için kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, M.B.Sussman, 'Tek kişinin gelir getirici olduğu aileler ne kadar yaygın?' sorusunu sormuş ve Amerika'da nüfus sayımı sonuçlarını kullanarak bu tür ailelerin, tüm ailelerin sadece % 30'unu oluşturduğunu ortaya çıkarmıştır⁽²⁰⁾. Rapp⁽²¹⁾ da insan toplumlarında çok çeşitli akraba örgütlenmelerinin olduğuna dikkati çekerek, ailenin aşırı şekilde 'maddeleştirildiğini' (reify), onun bir 'şey', bir 'biyolojik veri' yapıldığını ileri sürer. Böylece, ailenin normları ve ondan sapmalar, değişen yapıları ve işlevleri konularında kendimizi şaşırttığımızı belirtir ve 'hane'nin 'aileden' ayrı değerlendirilmesini önerir. Çünkü, bireylerin kaynaklarını topladıkları, belli görevleri yerine getirdikleri, daha geniş alanlarla bağlantılar kurdukları ve toplumu yeniden ürettikleri yer, hanedir. Rapp'a göre aile, sadece bir kavram olarak, 'hanelerin içinde kimler birlikte yaşamalıdır'ın bir tanımlaması şeklinde anlaşılırsa daha faydalı olacaktır. Böyle görüldüğünde aile, ideoloji veya normatif düşüncenin bir parçası olur ve çeşitliliği de daha iyi açıklar.

Aynı düşünce doğrultusunda Barret⁽²²⁾ de ailenin bir ideolojik yapı (construct) dan başka bir şey olmadığını; çünkü hanenin yapısı, akrabalığın tanımı ve anlamı ve hatta aile ideolojisinin kendisinin, farklı toplumlar itibarıyla değişiklik gösterdiğini savunmuştur. Barrett, aileden söz etmek yeri-

(19) J. Bernardes. (1985) a.g.e.

(20) J. Bernardes. (1985) a.g.e. s. 194.

(21) R. Rapp'dan aktaran R. Bridenthall. (1982) "The Family: The View from a Room of Her Own", B. Thorne ve M. Yalom. (der.) a.g.e.

(22) M. Barrett. (1980) a.g.e. s. 199.

ne, hanenin ve aile ideolojisinin üzerinde yoğunlaşmanın, aile kavramının yol açtığı anlaşmazlığı gidereceğini söyler.

Aile ideolojisi, daha önce değindiğim 'ideal tip' aile modelini benimseyen ve yayan bir ideoloji olarak, gerçek ailelerin yaşamlarını büyük ölçüde etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir.

Aile ideolojisinin varlığı nedeniyle, hane ve akrabalık yapıları, şimdiki halde nasıl iseler öyle algılanır ve yaşanır. Bu yapılar her yerde doğal, normal ve arzu edilir olarak görülürler. Gerçekte, aile ideolojisinin sunduğu aile yaşamı, gündelik aktörlerin aile yaşamı ile çok az ilişkilidir. Böyle olsa da, bireyler, tek ve bir örnek bir 'aile' olduğunu varsayarlar ve kendi ailelerinde gördükleri farklılıkları bu modelin dışına çıkışlar olarak yorumlarlar. Böylece norma uymadıklarından, doğal ve normal olanın dışına çıkmış olmaktan dolayı kendilerini suçlar, en azından rahatsızlık duyarlar. Bu durumda aile ideolojisi işlevini yerine getirmiş, bireyler üzerindeki sosyal kontrolü sağlamış olur. Aile ideolojisinin bu gücünü, devlet ve din gibi diğer kurumlar da destekler.

Özgül aile ve hane biçimlerini normal ve doğru olarak meşrulaştıran, erkeklerin ve kadınların ailedeki konumlarını belirleyen bu ideolojinin, özellikle kadınların yaşamları üzerinde çok önemli etkileri vardır. Bu ideoloji çerçevesinde kadınlar, yeni nesillerin üreticileri olarak, 'ev kadını' ve 'anne' olmalı, yaşamlarının büyük bir bölümünde ailenin özel alanına ait kalmalıdır⁽²³⁾.

C. Ramazanoğlu⁽²⁴⁾, aile ideolojisinin kadınlar üzerine etkisinin, daha önce az vurgulanmış önemli bir yönüne dikkati çekmiştir. Aile ideolojisi, kadının yerini evsel özel alan içinde meşrulaştırarak, kadınları, ilgi ve sadakatlerini kamusal örgütlerden çok, kendi aile ve akrabalık gruplarına göstermeleri yönünde teşvik eder; böylece, diğer kadınlarla ortak çıkarlarının olduğu gerçeğini önemsizleştirir; ortak bir bilincin oluşması umudunu zayıflatır.

Ramazanoğlu'na göre, aile ideolojisinin kadınları parçalayıcı rolü de vardır. Çünkü 'normal aile' kadınları ile bu tanımın dışında kalan ailelerdeki kadınlar kolay birleşemezler. Örneğin, İngiltere'de bu ideoloji, gezici, göçmen ve tek ebeveynli aileleri normdan sapmış aileler olarak tanımlar ve böylece ırkçı ve cinsiyetçi düşüncelerin bölücülüğünü kuvvetlendirir.

Bernardes'in bakış açısıyla⁽²⁵⁾, aile ideolojisi, sadece 'ideal aile' biçimini tayin etmekle kalmamış, aynı zamanda ideal bir aile yaşamının nasıl olması gerektiği konusunda da etkin ve belirleyici olmuştur. Bu nedenle, kurumların ve hükümetlerin tek ebeveynliği, boşanmayı, çocuk bakımı ve yoksulluk

(23) V. Beechey. (1986) 'Familial Ideology', V. Beechey ve J. Donald. (der.) *Subjectivity and Social Relations*, Milton Keynes, Open University Press, s. 99.

(24) C. Ramazanoğlu. (1989) *Feminizm and the Contradictions of Oppression*, London. Routledge, s. 148.

(25) J. Bernardes. (1985) a.g.e. s. 206.

gibi konuları kapsamalarına almaları uzun bir zamanı gerektirmiştir. Egemen gruplar, 'ideal aile' kavramından az da olsa bir sapmayı reddetmişlerdir. Çünkü, hem kuvvetli bir aile ideolojisi vardır, hem de 'tipik aileler' dışında aileler' olduğunu kabul etmek, bunlarla ilgili yeni sosyal politikaların hazırlanmasını gerektirecektir.

Aynı şekilde Beechey de, eğitim, işgücü piyasası, sosyal güvenlik ve konut ile ilgili sosyal politikaların çok uzun zaman, egemen aile ideolojisinin varsayımlarıyla saptandığını; aile ideolojisine yönelik bir anlayış değişikliğinin bu kurumlarla ilgili yapısal değişiklikler getireceğini belirtmiştir. Bu ise, ilgililerin normal olarak pek az istekli oldukları bir durumdur⁽²⁶⁾.

Aile ideolojisi eleştirilerinin en önemli katkısı, "kadınları aileye demir- lenmiş, ya da sadece onun bir parçası olarak değil, kişiler olarak görme" şeklinde, yeni bir bakış açısı sunmalarındır⁽²⁷⁾. Kadınlar, tıpkı erkeklerin algılandığı gibi, ev-içi ve ev-dışı yaşamları olabilecek kişiler olarak algılanmalıdır. Böyle bakıldığında, ailenin diğer üyelerinin faaliyetleri, birbirleriyle ilişkileri, malların ve gücün dağılımı ve bunlar için mücadele, toplumsal cinsiyet davranışlarını üreten toplumsallaşma ve aile üyelerinin aile dışı sosyal gruplarla etkileşimi, kadın ve erkek için önemli farklılıklar gösterecektir.

Başka bir deyişle, önceleri 'Kadın aile için ne yapar?' şeklinde sorulan sorunun 'Aile **kadın için** ne yapar ve **kadına** ne yapar?' şeklinde sorulması gerekmektedir⁽²⁸⁾.

Erkeğin Aile Reisiği ve Kadının Bağımlılığı

Kanımcı, klasik aile sosyolojisi geleneğinin eleştirilmeye en açık yanlarından biri, kadının konumunu daima aile kurumu kapsamında ve ona bağlı olarak ele almış olmasıdır. Roller analizinde, erkek aile içinde olduğu kadar dış dünya ile kurduğu ilişkileri açısından da incelenmiş, kadın ise sadece aile içinde oynadığı roller bağlamında bu analize girmiştir. Bu farklılığın ortaya çıkışı, kadın ve erkeğin işlevselci yaklaşım tarafından nasıl tanımlandığı ile çok yakından ilgilidir. Bu yaklaşım, daha önce de değindiğim gibi, erkeği gelir sağlamadan ve ailenin geçiminden birinci derecede sorumlu kişi olarak görür. Bu bakış açısı, sanayi toplumunun erkeğe bakışı ile uyum sağlar ve adeta örtüşür. İşlevselci yaklaşımın aile sosyolojisini uzun zaman egemenliğine almış olmasının temel nedenlerinden biri de budur. Burada, erkeğin 'aile reisi' olarak kavramlaştırılmasının tarihi bazı gerçeklerine dikkat çekmekte yarar vardır. İşlevselci yaklaşımın erkeğin rollerinin tanımlanmasında bu tarihsel olayları kullanarak güç kazandığı tahmin edilebilir.

Tarihsel incelemeler gösteriyor ki, sanayileşmenin başlarında aileler, ancak üyelerinin çoğunun ev dışında çalışması ile kendilerini geçindirebilmek

(26) V. Beechey. (1986) a.g.e. s. 82.

(27-28) R. Bridenthal. (1982) a.g.e. s. 231.

teydiler. Örneğin İngiltere'de, özellikle 1830'lara kadar birçok ailede, sadece erkekler değil, kadınlar ve çocuklar da çalışmaktaydılar⁽²⁹⁾. Ancak bu yıllarda, uzun çalışma saatlerinin, sağlıksız iş koşullarının ve yetersiz beslenmenin tüm işçi ailelerini olumsuz etkilediği ve çalışma kapasitesine sahip bir işçi neslini yeniden üretme olasılığının giderek azaldığı anlaşıldığında, sanayi işçilerinin yaşam ve sağlıklarını korumakla ilgili önlemler almak kaçınılmaz görülmüştür⁽³⁰⁾. Çalışma saatlerinin kısaltılmasına ve koruyucu mevzuata yönelik girişimler bunlardan sadece birkaçıdır. Bu önlemlerin arasında, çalışan erkeklere, 'aile ücreti' verilmesi düşüncesinin ortaya atılması ve daha sonra da uygulanması, kadınların çalışma ve aile yaşamları ile ilgili olarak önemli etki ve sonuçlar yarattığı için ayrıca incelenmelidir.

Çalışan nüfusun yaşam koşullarıyla ilgilenen burjuva hayırseverlerinin başlattığı, Chartist hareket ve sendikal hareket tarafından da desteklenen tartışmalarda, işçi ailesinin kendini yeniden üretemeyecek kadar yıpranmakta olduğu öne sürülmüştür⁽³¹⁾. Aynı zamanda, kadının çalışmasının, onun evi ihmaline yol açtığı, kocanın içkiye alıştığı, genç kızların fabrika şehirlerine akın ettiği, genç erkekler ve kadınların aynı iş yerinde birlikte çalışmalarının ahlaka uygun olmadığı ve bütün bunların aileyi 'dejenere' ettiği düşünülmektedir. Daha da önemlisi ise, karısı ve çocuklarını geçindirip onlara bakabilen 'çalışkan ve saygıdeğer erkek' imgesinin korunmasına duyulan gerektir. Bu gerek, özellikle üst tabakalardan erkek işçiler arasında kabul görmüş ve bu nedenle aile ücreti onların sendikaları tarafından da desteklenmiştir⁽³²⁾. Böylece birçok toplumsal kesim tarafından desteklenen, toplumun ortak çıkarının aileyi korumak olduğu düşüncesinde birleşmiş ve aile ücreti uygulamasına geçilmiştir. Aile ücreti, 'yaşama ücreti'dir. Yani bir erkeğin kendisini, karısını ve çocuklarını 'doğru dürüst' bir düzeyde yaşatabilmesini sağlayan ücrettir.

Erkeğin aile reisi konumunu güçlendiren aile ücreti, gerçekten ailenin tüm üyelerinin yaşamlarını 'rahatça' sürdürebilmelerini sağlayacak bir ücret midir? Birçok araştırmacı aile ücreti kavramının bir 'mit' söylence olduğunu ve bir ideal olarak var olduğunu; çünkü, ücretleriyle geçinen kesimlerde, ailelerin önemli bir bölümünün, hiçbir zaman sadece erkeğin ücretiyle geçinemediğini; kadınların ve çocukların da çalıştıklarını savunmuş ve bunu ka-

(29) I. Pinchbeck. (1977) *Women Workers and the Industrial Revolution: 1750-1850*, London. Frank Cass.

(30) M. Barrett ve M. McIntosh. (1987) "The 'Family Wage'" E. Whitelegg et. al. (der.) a.g.e. s. 74. F. Engels. (1974) *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, İstanbul, Gözlem Yayınları. ss. 253-274. B. Curtis (1980) "Capital, State and the Origins of The Working Class Household" S. Mann et. al. (der.) *Hidden in the Household: Women's Domestic Labour Under Capitalism*, Toronto. Women's Press. s. 124-125.

(31) D. Thompson. (1971) *The Early Chartists*, London. Mcmillan, s. 128-130.

(32) M. Barrett ve M. McIntosh. (1987) "The 'Family Wage'" E. Whitelegg et. al. (der.) a.g.e. s. 74.

(33) M. Barrett ve M. McIntosh. (1987) a.g.e. s. 71.

(34) H. Land. (1980) "The Family Wage" *Feminist Review*. No. 6, s. 58.

nıtlamıştır⁽³⁵⁾. Rathbone daha 1949'da, işçi sınıfı kadınlarının aile gelirlerine önemli katkılarını işaret ederek ve çocuklarını ve ailelerindeki diğer kişileri tek başlarına geçindirmek durumunda olan kadınların içine düştükleri yoksulluk durumunu göstererek 'evin geçindiricisi erkek' (breadwinner) mitini sorgulamıştır⁽³⁶⁾.

İngiltere'de, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Kurumunun 1970 Raporunda, erkeğin tam zamanlı işlerde çalıştığı yoksul ailelerin sayısının, eğer bu ailelerde kadınlar çalışmasaydı, üç katına çıkacağı belirtilmektedir. Ayrıca, yüzseksenbin ailenin yoksulluk çizgisinde yaşadığına ve kadınlar çalışmasaydı bu tür ailelerin sayısının bir milyona ulaşacağına işaret edilmektedir⁽³⁷⁾. Aynı kurum tarafından yapılan başka bir araştırma sonucu da, en az yüzbin ailenin yoksul ailelere sağlanan ek geliri⁽³⁸⁾ almaya uygun bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Kurumca, yoksul ailelerde, kadınların çalışmama durumunda, bir bu kadar sayıda ailenin daha bu ek gelire ihtiyaç duyacağı saptanmıştır⁽³⁹⁾.

Kadınların çalışması, sadece yoksul ailelerde değil, diğer gelir gruplarındaki ailelerde de gelire katkı yapıcı bir etmendir. Yine İngiltere'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 1974'de yapılan bir araştırma, bu ülkede 65 yaşından genç onbir milyon çiftin yedi milyonunda, kadınların çalışmakta olduklarını göstermiştir. Aynı araştırmada, yarım milyon ailenin geçimlerinin de sadece kadınlar tarafından sağlandığı saptanmıştır⁽⁴⁰⁾. Bu örnekler, birçok kesim için, aile ücretinin erkeğin ailesini tek başına geçindirebilmesine olanak veren bir ücret olmadığını göstermektedir. Genellikle aileler, üyelerinin birden fazlasının kazançlarıyla ayakta kalabilmekte, veya rant ve faiz kaynaklarını kullanmaktadırlar. Başvurulan yollar içinde, en yaygın olanının ise kadının çalışması olduğu bilinmektedir. Buna rağmen geçerliliğini sürdüren 'aile ücreti' ve 'erkeğin aile reisliği ideolojisi' ve bunlar temel alınarak kurulan hukuk ve sosyal güvenlik sistemleri, hem kadınların aile içindeki statülerinin, hem de çalışma yaşamındaki konum ve ücretlerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Başka bir deyişle, erkeğin aile reisliğinin 'veri' olarak kabul edilmesi, ataerkil ilişkilerin maddi temelini oluşturmaktadır. daha özel olarak ise, maddi bağımlılık, ideolojik alta sıralanmışlığı da beraberinde getirir⁽⁴¹⁾. Erkeğin tek gelir getirici olması duru-

- (35) 1 - J. Scott ve L. Tilly. (1980) "Women's Work and the Family in Nineteenth-Century Europe", A. Amsden (der.) *The Economics of Women and Work*, Harmondsworth. Penguin. 2 - H. Land. (1976-a) "Women: Supporters or Supported", D.L. Barker ve S. Allen. (der.), *Sexual Divisions and Society: Process and Change*, London, Tavistock, s. 116-120.
- (36) Aktaran M. Barrett ve M. McIntosh (1987), s. 83.
- (37) H. Land. (1976) a.g.e. s. 119.
- (38) Aile ek gelir (Family Income Supplement) kavramı, çocuklu ailelerde evin reisi tam zamanlı bir işde çalışıp da düşük ücret alırsa sağlanan bir yardım karşılığı kullanılmaktadır.
- (39) H. Land. (1976-b) "The Myth of the Male Breadwinner", *New Society*, No. 9, Ekim, s. 71.
- (40) HMSO, Department of Health and Social Security. (1976) *Wives as Sole and Joint Breadwinners* dan aktaran M. Barrett ve M. McIntosh (1987), a.g.e., s. 78.
- (41) Altasıralanmışlık sözcüğünü öteden beri 'Subordination' sözcüğü karşılığı olarak kullanıyorum. bkz.. Y. Ecevit. (1985), "Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Kadın Emeği", *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, No. 9.

munda kadın, sağlanan kaynaklardan erkek kadar yararlanmaya hakkı olmadığını düşünür. Bu konuda yapılan çalışmalar, genellikle ailelerde kadınların tüketim düzeylerinin erkeklerden düşük olduğunu göstermeleri ve ücretin paylaşılmasında, o ücreti kazananla kullananlar arasında oluşan mücadeleden, küçültücü boyutlarını vurgulamaları açısından önemlidir⁽⁴²⁾.

Çalışan kadınlara, çalıştıkları işlerde 'aile ücreti miti'nden dolayı düşük ücret ödenir. Bu düşük ödemenin kaynağı, çalışan kadınların ailelerine katkıda bulunmak için çalıştıkları, fakat ailelerinin esas geçimini sağlayacak kişilerin kocaları veya babaları olduğu varsayımdır, Evli kadınların, aile ücreti sisteminden dolayı iyi durumda olduklarını bir an düşünsük bile, bu sistem, aile ücreti alan bir erkekle ilişkisi olmayan kadınların (evli olmayan babasız genç kızlar, boşanmış ve dul kadınlar) yoksulluğunu yaratır; daha da ötesi, evliliği kadınlar için zorunlu kılar.

Ayrıca, sosyal güvenlik kapsamında yapılan düzenlemeler, kadının, erkeğe ekonomik bağımlılığını meşrulaştırıcı ve eşler arası eşitsizlik ilişkisini güçlendirici bir rol oynar⁽⁴³⁾. Sağlık sigortasından emeklilik aylığına kadar birçok konuda yapılan düzenlemelerde, erkeğin 'aile reisliği' ve kadının 'ev kadınlığı' tanımlamalarının etkisini görmek mümkündür.

Annelik

'Çocukları kim büyütür, nasıl ve hangi sonuçlarla?' sorusu yeni bir alanı tartışmaya açmıştır. Annelik odak alınarak yapılan gözlemler ve çalışmalar, annelik ve çocuk bakımının doğuştan sahip olunan kadınlık özellikleri olmayıp, sosyal yapılandırmalar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Farklı toplumlarda, annelik kavramı içindeki anlamlar ve anneliğin sosyal tanımının kapsamı tartışılmıştır. anneliği, çekirdek ailenin sınırları içinde ve anneliğe ait yaygın ideoloji etkisinde kalarak yaşayan kadınların içine düştükleri çelişkili durum incelenmiştir. P. Adams, bu çelişkiye değinerek, "Bir yandan iyi anneler olmayı istiyoruz ama, diğer yandan iyi anneler olarak sunulan kadın modelinin birçok niteliklerine karşı mücadele veriyoruz; 'iyi anne'nin evrensel bir figür olmayıp özel toplumsal pratiklerin bir ürünü olduğunu bilsek bile!" demektedir⁽⁴⁴⁾. Davies ve Welch de, annelik rolünün gerçekleştirilmesinde kadınların yaşadığı bu çelişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Araştırmacılara göre, çekirdek aile yapısı, çocuklarını tek başlarına büyüten kadınların yalnızlık durumu ile birleşince, annelik bütün kadınlar için mutluluk yaratıcı olmayabilmekte; hatta bazıları için, oldukça yıkıcı sonuçlar yaratabilmektedir. Bu tür annelik modelinin içerdiği çatışma, örneğin, yalıtılmışlık ve kendini inkar durumları, küçümsenemeyecek kadar önemli bulunmuştur. Daha açık

(42) M. Barrett. (1980), a.g.e., s. 183 ve 209. M. Kerr ve N. Charles. (1986) "Servers and Providers: The Distribution of Food Within the Family", *The Sociological Review*, Vol. 34, No. 1, ss. 115-157.

(43) Sosyal güvenlik sistemi içinde kadınların nasıl ele alındığının örnekleri için bakz. (a). H. Land. (1976-b) a.g.e. s. 72, 73. (b). H. Land. (1980) a.g.e. s. 72-76.

(44) P. Adams. (1983) "Mothering", *M/F*, No. 3, s. 39.

olarak, anneliğe ilişkin duygu çelişkisini ve olumsuzluğu yaratan olgunun, anneliğin 'kendisi' değil, fakat onun gerçekleştirildiği 'koşullar' ve kadınlık ve annelik hakkında oluşturulmuş 'inançlar kümesi' olduğu savunulmuştur⁽⁴⁵⁾. Bütün sağlıklı kadınların biyolojik olarak potansiyel anneler oldukları, ancak bu kadınların hepsinin gerçek yaşamda anne olmayabildikleri gösterilmiştir. Kısırlık, çocuksuzluk, hamile kalma ve hamilelik, doğum, annelik, emzirme ve çocuk bakımının, tarihsel olarak değişen sosyal ilişkiler içinde ortaya çıkan değişken davranışlar ve sosyal kavramlar olduğu ileri sürülmüştür⁽⁴⁶⁾.

Rich, anneliğin **tarihi ve ideolojisi** olan bir kurum olduğu iddiasında bulunarak⁽⁴⁷⁾, Amerikan toplumunda kadınların evlerde yalıtılmış olarak annelik yapmalarının, ataerkil sistem için gerekli olduğunu belirlemiştir. Sınıf ve renkleri ne olursa olsun, kadınların yeniden üretici güçlerinin denetim altına alınması, doğurganlık, kürtaj, ebelik ve genel olarak jinekolojinin yasal ve teknik kontrolü, bu sistem için gereklidir. Anneliğin 'özelleşmesi', kadınları ataerkil sistem içinde siyasal güçten alakoymaktadır. Rich'in çözümlemesi, Amerikan toplumuna ait olsa da, anneliğin özelleşmesinin bastırıcı bir kurum olduğunu savunması ve insanın yeniden üretimi ile ilgili konuları siyasallaştırması açısından önemlidir⁽⁴⁸⁾. Daha önce pek fazla sorgulanmadan kabul edilmiş bu kavram çerçevesinde tartışmalar başlayınca, başka noktalar da vurgulanmıştır. Anneliğin, kadınların içgüdüsel bir gereksinimleri olup olmadığı; ataerkil çekirdek ailenin gerekli olup olmadığı, bu noktalardan birkaçıdır. Annelik, düşünceler, tecrübeler ve sosyal ilişkiler açısından doğal değil, tarihsel olarak değişen bir kavram olmalıdır⁽⁴⁹⁾.

Bu doğrultuda düşünenler, farklı ebeveynlik biçimlerinin batı toplumları dışında diğer maddi koşullarda varlığını ve uygulanabilirliğini göstermişlerdir. Batılı ve kapitalist olmayan toplumlarda, çocuk bakımı ve büyütme, marjinal olmayıp merkezi bir eylemdir; akrabalarla ve akraba olmayanlarla paylaşılmaktadır. Bu tür toplumlarda kadınlar, 'analık' durumuna düşmeden anne olabilmekte ve toplumsal faaliyetlere suçluluk duymadan daha rahat katılabilmektedir.

Sonuç olarak, kadınlar, yeniden üretim potansiyelleri kadar, bunun dışında kalan alanlardaki potansiyelleri ile de tanınmalı ve kabul edilmelidirler. Kadınların potansiyellerinin diğer yönleri, onlar çocuk doğurma ve annelik ile ne kadar az özdeşleştirilirse, o kadar çok ortaya çıkacaktır⁽⁵⁰⁾.

Farklı bir açıdan, bu yeni görüşler, siyasi bilinci zayıf, ev kadını, eş ve anne olmaktan başka hiçbir kişisel kimliği olmayan kadınları tehdit edici ola-

(45) B. Davies ve D. Welch (1986) "Motherhood and Feminism: Are Compatible? The Ambivalence of Mothering", *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, Cilt. 22, No. 3, Kasım, s. 424.

(46) C. Ramazanoğlu (1989) a.g.e. s. 70.

(47) A. rich (1987) "Anger and Tenderness: The Experience of Motherhood". E. Whitelegg et al. (der.), 1989 içinde, s. 246.

(48-49) C. Ramazanoğlu. (1989) a.g.e. s. 71.

(50) R. Nridenthall. (1982) a.g.e. s. 233.

rak görülmüştür. Çünkü, anneliğin kadınların ezilmesine yardımcı olduğu düşüncesi ile, kadınların yeniden üretim özelliklerinden kaynaklanan güçleri arasında çelişkili bir durum vardır ve bu nedenle, anneliğin önemini azaltmanın, kadınların bu gücünü azaltacağı da savunulmuştur.

Bir Üretim Birimi Alarak Aile: Ev İşi, Ev Kadınlığı ve İşbölümü

Aile ve kadın çalışmalarında gözlenen başka bir yenilik de, araştırmacıların aile ile, yahtlanmış bir çalışma alanı olarak ilgilenmek yerine, (aile ile ilgili süreçlerin genel sosyolojik gelişmelerle ilişkilendirilmesi 1950-1960 arası ihmal edilmişti) onu ekonomi, sınıf ve toplumsal cinsiyet bağlamında daha geniş olarak ele almalarıdır. Bu geniş çerçeve içinde aile ve ekonomi arasındaki ilişkiler sorgulanmış ve aile ve ekonominin birbirine bağımlı ve birbirini etkileyen alanlar olduğuna dikkat çekilmiştir⁽⁵¹⁾.

Aileler modern toplumda üretim birimleridir; daha da önemlisi, evsel emek, ücretli emeğin ürettiği benzer ürünleri üretir. Ev içinde yaratılan ve kullanılan emek sayesinde, ekonomiye ücretli emek sunacak insanlar üretilir ve üreticilerin yeniden üretimi yoluyla aile, ekonomik yapı ile ilişkisini birinci dereceden sürdürür. Ailenin görevi, emek gücünü ayakta tutmak ve bir kuşak sonra gelecek emek gücünün sahiplerini yetiştirerek onlara kendilerinin de üretken olabilmelerini sağlayacak yetenek, bilgi ve değerleri aktarmaktır⁽⁵²⁾.

Diğer taraftan, ekonomi de aileyi etkiler. Ailelerin faaliyetleri ve cinsiyetler arası üretim ilişkileri, kamusal alandaki üretim ilişkileri, talepler ve gereksinimler tarafından koşullandırılır. Aile üretimi, kamusal üretimden bağımsız ele alınamaz. Her iki alanda oluşan bu iki üretim türü arasındaki sınırları açıkça çizmek zordur.

Bir kere aile ile ekonomi arasındaki ilişkilerin yoğun ve karmaşık ilişkiler olduğu bilincine varıldıktan ve bu ilişkilerin çözümlenmesi gereği kabul edildikten sonra çok sayıda sorun alanı ve sorun olduğu ortaya çıkmıştır. Ev işi/ev kadınlığı ve ailede cinsel işbölümü bu düzlemde değinmek istediğim iki temel alandır.

(a) Ev İşi ve Ev Kadınlığı

Ev işinin ekonomik anlamı ve ücretli emeğin tekrar yeniden yaratılmasıdaki rolü nedir? Ev işinin daha geniş ekonomi içindeki değeri nedir? Bu işin aileyi ilgilendiren diğer işlerle (çocuk bakımı gibi) ilişkisi nasıl kurulabilir? Aile ve hane içinde kadınların konumu nasıl kavramlaştırılmalıdır? Değişen ev işi teknolojisinin sosyal anlamı nedir? Ev işinin bu işi yapanlar

(51) Aile ve ekonomik sistem bağlantısı için bkz. M. Barrett (1980), a.g.e. s. 208-213.

(52) P. Morton. (1972) "A Women's Work is Never Done", The Women's Press (ed.), *Women Unite*. Toronto, The Women's Press içinde.

üzerinde ne tür fiziksel ve psikolojik etkileri vardır? Bu ve benzeri sorunlar ile ilgili olarak kuramsal çözümlere gidilmiştir⁽⁵³⁾. Ev işi ile ilgili tartışmalar, ev işinin, işgücünün yeniden üretimi için gereken emeği sağladığını ve bu yolla kapitalist sistemin sürdürülmesine ekonomik katkıda bulunduğunu göstermeyi amaçlamıştır.

Ann Oakley'e göre⁽⁵⁴⁾, ev kadınlığı rolünün modern sanayi toplumunda şu özellikleri vardır; (1) Bu rol tamamen kadınlara verilmiştir. (2) Ekonomik olarak erkeklere bağımlıdır. (3) Ekonomik olarak üretici işle kıyaslandığında 'iş' kapsamına girmez. (4) Ev işi, karşılığı para olarak ödenmeyen, özel alanda yapılan, yani özelleştirilmiş ve yalıtılmış bir iştir. (5) Ev kadınları haftada ortalama 70 saat iş yaparlar, ancak bu işler çok az prestij sağlar. (6) Ev kadınları ücretli işçilerle kıyaslandıklarında, çok az pazarlık gücüne sahiptirler; örneğin sendikaları yoktur. Aynı zamanda ücretli işçilerin yararlandıkları sağlık sigortası, emeklilik ve ücretli dinlenme tatili gibi avantajlardan yararlanamazlar. (7) Ev işi renksiz, sıkıcı, yeknesak ve tatmin sağlamayan bir iş türüdür. Oakley'e göre, ev kadınları monotonluktan, sosyal yalıtılmışlıktan ve zaman baskısından sıkıntı çekerler. Ev kadınlığı rolü, sonu olmayan, hiç bitmeyen, kişisel gelişmeye fırsat vermeyen bir iştir.

Ev kadınları ile çalışan kadınların karşılaştırılması, çalışan kadınların akıl sağlığı açısından, ev kadınlarından çok daha iyi durumda olduklarını göstermiştir. J. Bernard'a göre, evli kadınların akıl ve ruh sağlıklarının bozukluğunun esas nedeni, onların evli olmaları değil, ev kadınlığı rolü ile sınırlandırılmalarıdır. Bernard, ne kadar çok evli kadın olduğu düşünüldüğünde, halk sağlığı problemleri arasında birinci sırayı '**ev kadınlığı sendromunun**' alması gerektiği düşüncesindedir⁽⁵⁵⁾.

(b) Ailede Cinsel İşbölümü

Ailede cinsel işbölümünün kendiliğinden, doğal ve 'veri' bir işbölümü olmayıp, sosyal olarak yapılandırılmış olduğunun vurgulanması da önemli katkılardan biridir. Liberal yazarlar batı toplumlarında, özellikle 2. Dünya Savaşından sonra kadınların artan oranlarda ev dışı işlerde çalışmaya başlaması ile, işbölümünde eşitliğe doğru hızla gidildiğini savunmuşlardır. 1970 sonrası yapılan çalışmalar ise, bu eşitliğin bir 'mit' olduğunu, erkeklerin ev işlerine katılımının bir 'sözde' (pseudo) katılım olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Cinsel işbölümü, işlerin teknik olarak cinsler ara-

(53) 'Ev işi' ve 'Ev kadınlığı' konusunda çok sayıda kaynak vardır. Kuramsal tartışmaları toparlayıcı olmaları açısından önerebileceklerim: (a). B., Fox. (der.) (1980), *Hidden in the Household: women's Domestic Labour Under Capitalism*, Ontario, Women's Press. (Özetli bir bibliyografya da içeriyor). (b). A. Oakley. (1974) *The Sociology of Housework*, London, Martin Robertson, (c). M. Molyneaux. (1979) "Beyond the Domestic Labour Debate", *New Left Review*, No. 116, Temmuz-Ağustos, s. 3-28. (d). E. Kalvzyska. (1980) "Wiping the Floor with Theory: A Survey of Writings on House work", *Feminist Review*, No. 6.

(54) A. Oakley. (1974), *housewife, harmondsworth*, Penguin.

(55) J. Bernard. (1973), *The Future of Marriage*, London, Souvenir Press.

sı bölünmesinden daha farklı bir şeydir ve 'ayrıcalık' ve 'ayırıldı' yapıları yaratan, hükmetme ve hükmedilme ilişkilerinin kuvvetlenmesine yardım eden bir mekanizmadır⁽⁵⁶⁾.

Bu konudaki bulgular, ev-içi geleneksel iş bölümünün ideolojik rasyoneleştirmeler ile nasıl sürdürüldüğüne ışık tutar. R. Collins⁽⁵⁷⁾, Kuzeydoğu İngiltere'de (Middlesbrough) yaptığı araştırmasında erkeklerin, eşleri çalıştığında veya kendileri işsiz olduklarında, evde daha çok iş yaptıklarını saptamıştır; fakat bu, kelimenin tam anlamıyla **yardımdır**. Kadınlar ev işlerinin yapılmasından esas sorumlu kişilerdir. Bu olgu, kadının sosyal sınıfı veya istihdam durumu ne olursa olsun değişmez. Geleneksel işbölümü, genellikle kabul görmüş inanç ve değerlerin etkisiyle, görünürde değişiyormuş gibi olsa da, devam etmektedir.

Bryson⁽⁵⁸⁾ da Avusturalya'lı ailelerde, erkeklerin çocuk bakımına katılımlarının arttığını, ev işine katılımlarının ise değişmediğini ortaya çıkarmıştır. Yazar'a göre evsel emeğin eşler arasında bölünmesinde önemli bir değişim ancak, kadınların erkeklerle aynı koşullarda geniş topluma ve ekonomiye katılımları ile gerçekleşecektir.

Geleneksel aile çalışmaları, aileyi bir bütün, bir varlık olarak incelemek-tenken, yeni çalışmalar aile üyelerinin konumları üzerinde odaklanınca, çocukların durumu da önem kazanmıştır. Çocukların modern ailelerde sadece 'bağımlı' kişiler oldukları görüşünü reddedenler, onların işbölümünde aktif bir rol oynadıklarını göstermişlerdir. Bu yazarlara göre, çocukların ekonomik rollerinin tanınması ve kaydedilmesi gereklidir⁽⁵⁹⁾. Çocuklar, ailede ana-babaya bağımlı, bakım ve beslenmeleri gereken varlıklar olarak tanımlanıp sosyal ve ekonomik katkıları önemsenmeyince, kendilerine bu katkılarında uygun hak ve değer de verilmemiş olur. Toplumun çocuklara kayıtsız kalışı ve takındığı 'babaca' tavır, onların kendilerinden beklenen eylemleri yerine getirmek için gerek duydukları güdülenmeyi yetersiz kılmaktadır.

Yukarıda örneklerini vererek sunmaya çalıştığım gibi, eviçi emeğinin anlamı, önemi ve değeri; ev işlerinin yapılmasında erkeklerin ve kadınların, ayrı ayrı katkılarının derecesi ve kapsamı; cinslerin, evle ilgili sorumluluklarını yerine getirirken hangi ideolojik çerçeveyi referans aldıkları; çocukların ev işlerine katılım ve paylaşım biçimleri ve benzeri konuların incelenmesi, son yirmi senede aileye yönelik çalışmaların bu alanda getirdiği önemli yeniliklerdir. 1960'ların sonunda başlayan eviçi emeği, ev kadınlığı ve ev işi tartışmaları, 1980'lerde durgunlaşmışsa da on yılı aşarak süren bu tartışmalar, kadınların aile ve ekonomik alandaki eşitsiz konumlarının nedenlerine

(56) M. Molyneux. (1979), a.g.e. s. 23.

(57) R. Collins (1985), "Horses for Courses: Ideology and the Division of Domestic Labour", P. Close ve R. Collins (der.) a.g.e. s. 71.

(58) L. Bryson (1985), "Gender Divisions and Power Relationship in the Australian Family", P. Close and R. Collins (der.), a.g.e.

(59) J. Quortrup. (1985), "Placing Children in the Division of Labour", P. Close and R. Collins. a.g.e.

ışık tutucu bir çerçeve surmuş ve yeni tartışma alanlarının yaratılmasına ciddi katkılarda bulunmuşlardır.

Aile İçi Güç İlişkileri ve Şiddet

Geleneksel aile çalışmalarında aile yaşamının 'düzen', 'uyum', 'denge', 'anlayış' ve 'eşitlik' kavramları kullanılarak betimlenmesi yaygın bir eğilimdir. Genellikle ailelerin bu tür özellikleri taşıyan 'normal' aileler olduğu varsayılmıştır ve aileyle ilgili sosyal politikalar da bu özellikleri taşımayan aileleri, taşıyıcı duruma getirmeyi amaçlamaktadır.

Kadın ve aile üzerine yapılan yeni çalışmalar, farklı bakış açıları sunarak bu kurumun içindeki ilişkilerin, her zaman dengeli ve destekleyici ilişkiler olmadığını; tersine, kontrol, çatışma, şiddet ve eşitsizliğin aileyi tanımlamada en az yukardaki kavramlar kadar belirleyici olduğunu göstermiştir. Aile, kaynakların adil paylaşmadığı, güç dengesinin kadın aleyhine bozulduğu, kocaların, karıları üzerinde otorite kullandığı ve kontrol sağladığı bir kurum da olabilmektedir. Daha da ötesi, aile, birlikte yaşayanların birbirlerine şiddet uygulayabildikleri bir alandır ve bu olguya tahmin edildiğinden daha sık rastlanmaktadır. Bu nedenle ailede şiddet, önemli bir inceleme alanı olarak görülmüştür.

Aile içi şiddet konusuna ağırlık verilmesinin temel nedenlerinden biri, bu konunun, sosyal, psikolojik, kamusal ve politik etki ve sonuçları ile bir çok değişik disiplinden kişiyi ilgilendirmesidir.

Şiddetle ilgili yeni çalışmalar⁽⁶⁰⁾, şiddeti fiziksel gücü çok olanla, zayıf olan arasındaki ilişkiyi temel alarak açıklayan biyolojik determinist yaklaşımlara karşı çıkmış; şiddetin toplumsal yapılanması ve ideolojik meşrulaştırılması boyutlarını vurgulamıştır. Bu konuda çalışanlar, bu sorunun kişisel, özel ve gizli bir sorun olmayıp, kadınların ortak ve çok yaygın bir sorunu olduğunu göstermiştir. Buna rağmen polis ve daha genel olarak hukuk kurumu, aile içindeki şiddeti, **özel, mahrem** ve karı-kocanın kendi aralarında çözülmesi gereken bir olay olarak görür.

Erkeklerin uyguladığı şiddetin meşrulaştırılması sürecinde, şiddet olayından buna maruz olan kadınlar sorumlu tutulur. Aile içi şiddet olayında da, ortamı hazırlayan kadının kendisidir. Bu konuda çok kapsamlı bir araştırma yapan Rebecca ve Russel Dobash'ın çalışmasında, cevaplayıcı kadınlar, şiddeti doğuran tartışmaların başlıcaları olarak cinsel kıskançlık (% 44), para-

(60) Aile içi şiddet konusunda yoğun olarak yayınlanmış çalışmalardan bazıları için bkz. (a) A. Weir. (1977) "Battered Women", M. Mayo (ed). *Women in the Community*, London, Routledge and Kegan Paul. (b) L. Gordon (1986) "Family Violence, Feminism and Social Control", *Feminist Studies*, Cilt. 12, no. 3, ss. 453-478; (c) N. Denzin (1984) "Toward a Phenomenology of Domestic Family Violence", *American Journal of Sociology*, Cilt. 90, No. 3, ss. 483-513; (d) M. Strauss and R.J. Gelles, (1986) "Societal Change and Change in Family Violence from 1975 to 1985 As Revealed by Two National Surveys", *Journal of Marriage and the Family*, Cilt 48, No. 3, ss. 465-479. (e) R. and R. Dobash (1982), "The Violent Event", E. Whitelegg, a.g.e. içinde.

nın kullanımı üzerinde anlaşmazlık (% 16) ve kocalarının kendi ev kadınlıkları ile ilgili beklentilerini (% 16) saymışlardır⁽⁶¹⁾. Benzer biçimde J. Pahl'da kocaların eşlerinin davranışlarını sürekli olarak kontrol etmek istediklerini ve onları evden dışarıya çıkarmaya zorladıklarını ortaya koymuştur⁽⁶²⁾.

Dobash ve Dobash çalışmalarında, kadınlara karşı şiddetin ataerkil aile sisteminden kaynaklanan köklü bir sosyal sorun olduğunu, kocanın karısı üzerindeki otoritesinin evlilikte özel bir güç ilişkisi doğurduğunu ve bu ilişki içinde kadınların anne ve eş olarak altasıralı bir konumları olduğunu savunmuşlardır.

Aile içi şiddetin çalşıılması, fiziksel şiddet ve cinsel taciz yoluyla erkeklerin kadınları ev içinde kontrol edebildiklerini ve kadınların kamusal alandaki kontrollerinin de yine şiddet kullanma tehdidi ile olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kadınlara uygulanan şiddet, sadece batıda değil, çoğu toplumda yaygın bir uygulamadır. Tecavüz, evli erkeğin karısını dövmesi, iş yerinde cinsel taciz, milliyet, sınıf, ırk ve din farkı olmaksızın genellikle gözlenen olgulardır⁽⁶³⁾.

Sonuç olarak, aile içi şiddet üzerine yapılmış çalışmalar şu ortak görüşlerde birleşirler:

Aile-içi şiddetin nedeni bireysel değil, toplumsaldır; şiddet ailenin yapısı ve işlevlerinden, aynı zamanda bu aileyi içinde barındıran toplumun yapısından kaynaklanır⁽⁶⁴⁾.

Özel alanda ortaya çıkan şiddet, erkek egemenliğinin meşrulaştırılmasından erkeğin daha değerli görülmesinden ve kamusal alandaki ataerkil siyasi ve ekonomik kurumların egemenliğinden bağımsız düşünülemez.

Şiddete maruz kalan veya kalabileceklerini düşünen kadınlar, toplumsal kontrole daha çok boyun eğmekle kalmaz, kendi üzerlerindeki kontrolü kendileri artırır.

Erkeklerce kadınlara uygulanan şiddet, ancak kadınların kendilerinin ekonomik ve siyasal gücü olduğunda ve kamusal alanda durumlarını düzeltme araçlarına sahip olduklarında azalacak veya sona erecektir.

Şiddetle ilgili çalışmalarda, kadınlar üzerinde olduğu kadar çok olmasa bile çocuklar üzerinde de durulmuştur. Ebeveynlerin ortak çabasıyla gizlenen çocuk ihmali, dayak ve 'enseset', ancak son yıllarda ailenin sınırlarını aşırp kamusal bir olay olabilmıştır. Ailenin dokunulmazlığı ve ana ve babaların ço-

(61) R. Dobash ve R. Dobash (1982), a.g.e.

(62) J. Pahl (1985). "Violence Against Women", N. Manning (Der.) *Social Problems and Welfare Ideology*, Aldershot, Gower Publishing, ss. 41-54.

(63) W. Nichols (1986). "Understanding Family Violence: An Orientation for Family Therapists", *Contemporary Family Therapy*, Cilt 8, No. 3, Güz, s. 193.

(64) a.g.e., s. 191.

cuklar üzerindeki hak sahipliğinin daha zor sorgulanması, bu sorunun kapsam ve derinliğini ortaya çıkarmayı zorlaştırmaktadır⁽⁶⁵⁾.

Kanımcı, aile içi şiddet 'hukuksal' olmasa da 'kurumsal' yansımalarını bulmuş nadir konulardan biridir. Birçok ülkede yasalar, aileyi hala, üyeler arası ilişkilere fazla müdahale edilmemesi gereken bir kurum olarak göreyerek, ailenin mahremiyetine girmeme amacı gütmektedirken, konunun kamu oyunda yaygın tartışılması, kurumsal çözümler getirmiştir. Aile danışma merkezleri ve kadın sığınakları bunların en önemlilerindendir. Ancak, her iki tür girişim de sorunu kaynağına inerek ortadan kaldıracak güçte değildir; daha ziyade kısa vadeli çözüm önerileri sunmaya yararlar. Ailede kadın-erkek ve çocuklar arasındaki hiyerarşik ilişkiler ve güç, otorite ve kontrol yapıları değişmeye uğramadıkça aile içi şiddetin devamı kaçınılmaz görülmektedir.

Devlet Politikaları Aile ve Kadın

1970 sonrası aile ve kadın konularında yapılan tartışmalar, kadınların ikincil konumlarını ve ezilmişliklerini yaratan koşulları, genel olarak, aile, işgücü piyasası, hukuk ve eğitim benzeri sistemlerin sağladığını iddia ederek bu sistemlerin eleştirisinde odaklanmışlardır. Bu eleştiri bloku içinde, bu sistemlerle doğrudan etkileşimde olan ve onların kurulmasında, yaşatılmasında ve değişmesinde etkin bir rol oynayan devlet de yer almıştır.

Devletin aile ve kadın ile ilişkisi kurulurken, öncelikle, bu kurumun, kadınların ezilmelerinin değişik boyutlarını destekleme ve meşrulaştırmadaki rolünün ne olduğu incelenmiştir. Devlet bu desteği ve meşruluğu hangi araçlarla sağlamaktadır? Devletin aile ve kadın ile ilişkisinin en doğrudan kurulduğu alan, devlet politikalarıdır. Devlet bu politikalar sayesinde hem aileyi, hem de ailenin ayrılmaz bir parçası olarak görülen kadını, değişik açılardan etkilemekte ve yönlendirebilmektedir. Bu noktada sorulması gereken iki temel soru vardır: *Aile ve kadına yönelik devlet politikalarının belirleyicileri nelerdir ve bu politikalar, aile ve kadını nasıl etkiler?*

Devlet politikalarının belirleyicileri konusunda oldukça farklı görüşler ortaya atılmıştır. Birinci türden belirleyiciler, ailenin yeniden üreticilik işlevinin üzerinde odaklaşırlar. Modern refah devleti, aileyi, bu kurumun emek gücünü yeniden üretici potansiyelini zayıflatmaması ve kaybetmemesi için korur ve düzenler⁽⁶⁷⁾. Bu korumanın tarihsel ve güncel kanıtları batılı ülkelerin sosyal politika tarihleri incelendiğinde kolayca görülebilir. Örneğin, çalışan sınıfların yeniden üretimleri tehdit altına girdiğinde devlet, kadınlara ilişkin koruyucu yasaları kendi eliyle hazırlamış ve kadınların yeni nesilleri yaratmak ve yaşatmakla ilgili konumlarını garantilemeye çalışmıştır.

(65) Çocuk ve şiddet konusunda bkz.: (1) S. Contratto (1986). "Child Abuse and Politics of Care", *Journal of Education*, Cilt 168, No. 3, ss. 70-79; (2) L. Gordon (1986). "Family Violence, Feminism and Social Control", a.g.e., ss. 453-478. Linda Gordon'un bu çalışması, özellikle ailede şiddeti tarihsel olarak inceleyen bir çalışma olarak çok yararlıdır.

(66) M. Barrett ve M. McIntosh (1982). *The Anti-Social Family*, London, Verso.

(67) E. Wilson (1977). *Women and the Welfare State*, London, Tavistock Publications.

Aileye ilişkin devlet politikalarını belirleyen nedenleri bu kadar dar kapsam içinde düşünmemek gerektiğini ve bu nedenleri devletin gereksinimleri ile ilişkilendirmenin daha doğru bir yaklaşım olacağını ileri sürerler de olmuştur. Bu açıdan konuya yaklaşan V.Randall⁽⁶⁸⁾, devlet açısından üç önemli gereksinime dikkat çekmiştir: Ekonomik zenginlik ve büyümenin teşviki; güvenli bir uluslararası konum ve iç siyasal düzen ve kararlılık. Bu gereksinimlerden, özellikle ilkinin, kadınları istihdam ve nüfus politikaları yoluyla etkilediği görüşünde olan Randall, son iki gereksinimden dolayı da, devletin aileyi istikrar sağlayıcı bir kurum olarak değerlendirdiğini ve desteklediğini iddia etmektedir. Bu sav daha ayrıntılı olarak, D. Morgan'ın⁽⁶⁹⁾ kurduğu aile-devlet ilişkisinde de ileri sürülür. Morgan, ailenin, devletin devamına doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunduğu işaret eder. Morgan'a göre aile, eğitim sistemi ile birlikte, devlet için çok gerekli bir ideolojik yardımcıdır. Aile devletin devamına, öncelikle toplumsallaşma işlevini yerine getirerek ve bu süreç içinde, itaat, uyum, uzlaşma ve disiplin gibi öğelerin yaygınlaşmasını sağlayarak yardımcı olur. Ayrıca, ebeveynler aile içinde sosyal kontrolün önemli bir taşıyıcısı ve uygulayıcısı olarak yer alır ve çocuklarının davranışlarında sorumluluk yüklenirler. Dolayısıyla, aile, sadece devlet tarafından sunulan hizmetlerin alıcısı değil, aynı zamanda devletin sürekliliği ve kararlılığını sağlayıcı bir kurumdur.

Aileye ve kadına yönelik devlet politikalarının belirleyicilerini araştırırken, bu politikaların erkeklerin ve kadınların talep ve çıkarları doğrultusunda şekillendiği de unutulmamalıdır. Ne var ki, ister tarihsel isterse toplumlararası karşılaştırmalı yöntem kullanarak bakılsın, politikalar saptanırken, bu iki cinsin talep ve ihtiyaçlarına devletçe eşit ağırlık verildiği söylenemez. Tersine, bu güne kadar birçok alandaki kamusal politikaların belirlenmesinde, erkeklere öncelik verilmiş ve ayrıcalıklar tanınmıştır.

Ne erkekleri ne de kadınları ayrı ayrı ele alan, ama daha çok aileyi etkileyen yasa ve sosyal politikalar kapsamında ise 1970'lerden sonra giderek azalan, fakat bugün hala etkisini sürdüren, 'kadın ve erkeğe ait uygun alanlar ve uygun roller' anlayışı egemen olmuştur. Başka bir deyişle, devlet 'ilerici' yasalarına rağmen, toplumsal cinsiyet farklarının geçerliliğini sürdüren ve bu farkların yeniden üretilmesine yardım eden bir kurum olmaya devam etmektedir. Toplumsal cinsiyet farklarını kullanmaması gereken hukuk bile, bu farkları kullanıp güçlendirmektedir. Ceza ve medeni hukuk alanlarında, yasaların çerçevesi çizilirken, toplumsal cinsiyet farkları, yaygın olarak varsayılmaktadır. Tecavüz ve cinsel suçların tanımı, zina ve boşanma ile ilgili hükümler toplumsal cinsiyetin 'olması gereken' özellikleri üzerine temellenir. Özellikle aile yaşamı ile ilgili yasaların yapılışını çevreleyen varsayımların başında, daha önce ayrıntılı olarak tartıştığım erkeğin aile reisliği ve ailenin

(68) V. Randall (1982). *Women and Politics*, London, Macmillan Press, s. 129.

(69) D. Morgan (1985). *Family, Politics and Social Theory*, London, Routledge and Kegan Paul, s. 74.

(70) E. Wilson (1977). a.g.e. ve M. McIntosh (1978). "The State and the Oppression of Women", A. Kuhn ve A. Wolpe (Eds.) *Feminism and Materialism*, London, Routledge and Kegan Paul.

gelir getiricisi olduğu varsayımı gelir. Ayrıca, toplumsal alanın 'özel' ve 'kamusal' diye ayrılması ve bunun 'kadın ve erkek', 'ev ve iş' farkları üzerine kurulup düzenlenmesi de bu açıdan son derece önemlidir. Evde, işyerinde ve işgücü piyasasında egemen bir cinsel işbölümü modeli vardır ve bu konuda etkili ve belirleyici olmaktadır.

Aile ve kadına yönelik devlet politikalarını şimdiye kadar belirtilen faktörler, ayrı ayrı ve hep birlikte etkiler. Bu faktörlerden hangisinin bazı dönemlerde daha ağırlıklı bir rol oynadığının cevabı ise, tarihsel ve toplumsal süreçlere bakılarak beslenmeleri de kadının birincil görevleri olarak meşrulaşır. Devlet, bu ev-içi hizmetlerin bir kısmını, hem maddi hem de hizmet biçiminde destekleyebilir. Ancak, bu desteğin arkasında hangi ideolojinin olduğu çok önemlidir. Devlet, aslında 'aileye ait' olan ve kadının yapması gereken hizmetleri desteklemekte, aileyi 'himaye' etmektedir. Bu himayenin kapsamına nelerin gireceğini ve ne kadar süre, hangi yoğunlukta devam edeceğini de yine devlet belirler.

Devletin refah harcamalarında dönem dönem görülen kısıtlamalar, aileyi ve kadını doğrudan etkiler. Kurumsal hizmetlerin azaldığı veya ortadan kaldırıldığı durumlarda, yaşlıların, hastaların ve özürlü çocukların bakımı için çok sayıda kadın çalışma hayatına son verip, eve döner veya bu sorumluluklar nedeniyle işgücü piyasasına hiç giremez. Eğer mutlaka çalışmak zorunda ise, kısmi statülü işler seçerek, hem gelir elde edebilme hem de evde bakım hizmetlerini sağlayabilme için, ara bir yol bulmaya çalışır. Bu nedenle, Avrupa ülkelerinde kısmi-statülü işlerde çalışanların % 90'ını kadınların oluşturmasını hayretle karşılamamak gerekir. Ancak unutulmamalıdır ki, kısmi statülü işler, kadınların işgücü piyasasındaki marjinalliklerini artırıcı bir rol oynarlar.

Devlet işveren olarak da kadınları etkiler. Ekonomik kriz durumlarında, kamu sektörü iş hacmindeki daralmalar, bu işlerde yoğun olarak çalışan kadınların işsiz kalmalarına neden olur⁽⁷²⁾. Birçok ülkede görülen 'kadın işsizliğinin' devlet hizmetlerinde çalışanlar arasında yaygınlığı, bunun sonucudur.

Devlet, aile içinde cinsel davranışı düzenler ve cinsel davranış ile çocuk sahibi olma ve yeni nesillerin yetiştirilmesi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini belirler. Bu, daha somut olarak, kadının çocuk sahibi olmasının, 'evlilik ailesi' içinde, 'doğru yoldan', ve 'yasal' olarak gerçekleşmesini istemek demektir. Bu koşulları uyan kadınların kendileri ve çocukları için sağlık ve sosyal refah hizmetlerini sağlayarak, uymayanları ise bu hizmetlerden mahrum bırakarak, yeni nesillerin meşruluğu bu çerçevede garanti altına alınmaya çalışılır. Kadının doğurganlığı, devletin nüfus politikası ile doğru

(71) Liberal devlet ve refah devleti anlayışları içinde devletin 17. yy.'dan bu yana aileye müdahalesi için bk.n.: E. Zaretsky (1983). "The Family and the Welfare State", D. Held, et. al. (Eds.) *States and Societies*, Oxford, Basil Blackwell ve Open University.

(72) V. Beechey (1977). "Female Wage Labour in Capitalist Production", *Capital and Class* No: 3, ss. 45-66 ve V. Beechey (1978). "Women and Production: A Critical Analysis of Some Sociological Theories of Women's Work", A. Wolpe and A. Kuhn (Eds.) *Feminism and Materialism*, a.g.e., s. 190.

dan ilişkili olduğundan, doğum kontrolü ve kürtaj gibi 'özel' ve 'kadına ait' (kadına ve kocaya ait) konularda da devlet aileye ve kadına müdahale eder⁽⁷³⁾.

Devletin bir yandan, yasaları ve uygulamaları ile (kadının özel yaşamı, çocuk sahibi olup olmama kararı, ayrı yaşama, kürtaj ve benzeri konularda) bu denli müdahaleci olması; bir yandan da, aileyi özel, mahrem ve dokunulmazlığı olan bir alan olarak tanımlayarak aile içi meselelere müdahale etmemesi önemli bir çelişkidir. Böylece, yasal yollardan kadının yaşamını düzenlemeye çalışırken, aile içi şiddet ve cinsel istismar konularında onu yalnız ve korumasız bırakabilmektedir. Örneğin polis, daha önce de değindiğim gibi, evli kadının evinde uğradığı şiddete müdahale etmede çekimserdir ve bu çekimserlik, ailenin mahremiyetine saygı ile açıklanır.

Devlet, aile ve kadın ilişkisinde, birçok ülkenin uygulamalarında da kendini gösteren bir başka çelişki daha vardır. Devlet, bir taraftan, çeşitlik politikalarını (eşit ücret yasası, eşit fırsatlar yasası, olumlu ayrımcılık programları ve benzeri) geliştirirken; aynı zamanda, refah politikalarını aile ve kadın aleyhine değiştirerek, örneğin, sağlık, eğitim, konut ve sosyal güvenlik hizmetlerini kesinti ve kısıntıya uğratarak, ailelerin, özellikle kadınların yaşamalarını olumsuz yönde etkiler.

Bu çelişkilerin arttığı son yıllarda, kadınlarla ilgili devlet politikalarının hangi yöne doğru geliştiğinin tartışılması gereklidir. Devletin, aile ve kadın ile ilgili politikalarındaki ayrıntılaşmanın ve çeşitlenmenin, kadınların bağımlılığının, aileden devlete doğru kaymasına neden olduğu iddia edilmektedir. Kadınlar, devletçe sunulan refah hizmetlerinin alıcısı olarak, kamu sektöründe çalışan kişiler olarak ve politik güce daha az sahip vatandaşlar olarak devlete bağımlı hale gelmişlerdir⁽⁷⁴⁾. Bir başka deyişle, kadınlar için özel bağımlılıktan (aileye bağımlılık) kamusal bağımlılığa (devlete bağımlılık) doğru bir yönelim söz konusudur. Ancak bu, kadınların eşitsiz konumlarının değişmesine yardım eden bir oluşum değildir. Kadınların devlete daha çok bağımlı olmaları, erkeklerle kadınlar arasındaki güç bölüşümünün değişmesini etkileyememiştir. Diğer taraftan, devletin, kadınların durumlarını iyileştirmek için aldığı yasal önlemler de, her zaman etkili olamayabilmektedir. Yasaların 'cinsiyet-nötr' olmasına özen gösterilse bile, ataerkil toplum yapısının işleyişi bu nötr'lüğün gerçek yaşamda devamını engellemektedir. Bu yapı içinde kadınların statülerinin yükseltilmesi için 'cinsiyet-nötr' değil, 'cinsiyet-özel' yasaların hazırlanması ve politik gündeme de kadınların, politikanın nesnesi olarak görülmedikleri bir 'kadın bakış açısı'nın yansımaları gerekmektedir. Eşit statü konseylerinin ve eşit haklar komisyonlarının bu konuda atmakta oldukları adımlar umut vericidir, ancak son yıllarda oluşmaya başlayan bu 'devlet feminizminin' ne kadar süre daha 'feminist' kalacağını ve etkili olacağını kestirmek güçtür.

(73) D. Morgan (1985), a.g.e., s. 72 ve M. Barrett (1980), a.g.e., s. 234.

(74) H.M. Hernes (1987). "Women and the Welfare State: The Transition from Private to Public Dependence". A.S. Sasson (ed.) *Women and the State*, London, Hutchinson.

III. SONUÇ

Bu çalışma, klasik aile sosyolojisi kapsamında, yapısal ve işlevsel özellikleriyle ele alınan ailenin, ve bu aile kurumu içinde, çoğu zaman onun ayrılmaz bir parçası olarak incelenen kadının, 1970'lerden sonra ne tür farklı bir yaklaşım ve değerlendirmeye konu olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Son yirmi yılda, kadın ve aile konusunda tartışılan kuramlar ışığında, aile yapısı ile ilgili kalıp yargıları, aile ideolojisini, kadının geleneksel aile modeli ve ideolojisi kapsamında konumunu sorgulamış ve eleştirmiştir. Aile, ekonomi ve devlet gibi üç önemli kurumun işleyişindeki karmaşıklık ve içiçe geçmişlik, ve bu durumun kadını nasıl etkilediği analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın, bu denli geniş kapsamlı bir alanı incelerken, zaman zaman üst genellemeler düzeyinde kalması kaçınılmazdır. Bu nedenle, genel düzeyde oluşan eğilimlerin kuramsal kaynaklarına dikkat çekilmiş, toplumlararası farklılıklara değinilmemiştir. Türkiye'de aile ve kadın konusundaki klasik tartışmalar ve eleştirel bakış, çalışmanın bu aşamasında dışarda bırakılmıştır. Böyle bir yaklaşım, bir çalışma gerektirecek kadar özgül ve önemli bulunmasındandır. Türkiye'de özellikle son on senede, 'aile' ve 'kadın'ın, hem ayrı ayrı, hem de birbirleriyle ilişkileri içinde, bireysel ve toplumsal düzlemde tartışılan en yaygın konulardan olması, bu alanı toplumsal analizin vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Gelecekte bu alanda yoğunlaşacak çalışmaların verimli sonuçlar doğuracağına kuşku yoktur.